

ВОЛИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

ОСАДЧЕНКО Інна Іванівна

УДК 372.4+37.036

**СТИМУЛЮВАННЯ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ПОЕТИЧНОГО СЛОВА**

13.00.09 – „Теорія навчання”

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Луцьк – 2005

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі теорії та методики початкового навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Міністерство освіти та науки України

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член АПН України
Кузь Володимир Григорович,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
професор кафедри дошкільної
педагогіки та психології

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Гусак Петро Миколайович,
Волинський державний університет
імені Лесі Українки,
завідувач кафедри соціальної педагогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент
Іванова Лідія Іванівна,
Рівненський гуманітарний університет, доцент
кафедри теорії та методики початкового навчання.

Провідна установа: Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка,
кафедра педагогіки і методики початкового навчання,
Міністерство освіти і науки України, м. Кіровоград.

Захист відбудеться 28 жовтня 2005 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К32.051.04 у Волинському державному університеті імені Лесі Українки за адресою: 43021, м.Луцьк, вул. Винниченка, 30.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Волинського державного університету імені Лесі Українки за адресою: 43021, м. Луцьк, вул. Винниченка, 30, а.

Автореферат розісланий 28 вересня 2005 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

В.С.Петрович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В умовах переходу загальноосвітніх закладів на новий зміст навчання перед вченими та вчителями постало завдання наукового обґрунтування та впровадження у навчальний процес нових дидактичних засобів пізнавальної діяльності, спрямованих на стимулювання творчої активності школяра у сучасній школі. Реалізація „Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті” передбачає формування творчої активності особистості, що суттєво зміцнить життєву позицію майбутніх випускників. Оскільки творча діяльність – вища форма розвитку особистості, то у процесі дослідження нами зроблена спроба розглянути творчу активність як перспективну педагогічну проблему самореалізації особистості.

У нашому дослідженні, ми виходили з того, що проблема розвитку творчої активності особистості не є новою, викликаною лише реформуванням сучасної освітньої галузі. Упродовж багатьох років різнобічними дослідженнями поняття творчої активності особистості займалися філософи, психологи, педагоги. Філософські аспекти проблеми висвітлені у працях сучасних вітчизняних філософів В.Андрущенка, І.Бичка, В.Буряка, О.Клепнікова, І.Кучерявого. Дослідженню названої проблеми присвячені праці психологів Л.Бецмана, Д.Богоявленської, Л.Виготського, Д.Ельконіна, В.Зінченка, А.Кирсанова, Г.Костюка, О.Леонтьєва, О.Митника, В.Моляко, Я.Пономарьова, В.Роменця, Р.Ткача, Г.Щукіної; педагогів Ф.Байкова, І.Волкова, О.Келя, В.Киричука, Н.Кудряшева, Б.Мітюрова, В.Сухомлинського, у тому числі, педагогів-сучасників Т.Агапової, Ш.Амонашвілі, І.Булака, І.Волощук, А.Горальського, А.Денисюка, О.Захаренка, Г.Костюшко, В.Кузя, О.Музики, Ю.Рєви, О.Савченко, Л.Смольської, В.Тушевої. У їхніх працях творча активність визначається як найвищий рівень творчої або ж пізнавальної діяльності. Однак аналіз наукових джерел показав різноаспектне тлумачення поняття “творча активність”, а звідси і неузагальненість критеріїв творчої активності молодших школярів.

У сучасних роботах педагогів З.Друзь, І.Литвинчука, О.Малихіної, С.Огірка, Н.Постернак, О.Савченко, М.Шпак та психологів Ю.Машбиць, О.Митника, О.Онісюка, М.Теплякова проблема стимулювання активності особистості розглядається як системоутворюючий фактор її розвитку. Проте у науковій літературі відсутній опис дидактичних особливостей процесу стимулювання творчої активності молодших школярів, хоча урок у початковій школі потребує особливого підходу щодо його побудови та реалізації (М.Вашуленко, Г.Коваль, В.Науменко, М.Радченко, О.Савченко).

У процесі дослідження ми виявили, що немає жодного учителя початкових класів, який під час навчально-виховного процесу не використовував би поетичне слово як засіб посилення уваги, підвищення інтересу, активності, підняття емоційного тону школярів тощо. До значення поетичного слова у

розвитку дитини не раз звертався великий педагог В.Сухомлинський. Детально цей аспект він висвітлює у роботі „Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості”. Теоретичні фундації поетичного слова розкриті у працях А.Білецького, С.Бураго, Б.Буяльського, І.Качуровського, В.Кожінова, А.Козлова, Р.Козлова, В.Огнєва, В.Соколової, Л.Чернявської, Л.Тимофєєва. Зокрема, собливості написання поетичних творів для дітей та літературознавча пропедевтика молодших школярів розкрита у працях Т.Бакіної, О.Грайворонської, Н.Зозулі, Л.Іванової, Л.Ходанич; поетів та письменників А.Барто, В.Бичка, Т.Дичок-Чолій (Канада), Р.Завадовича (Канада), Т.Коломієць, Е.Нійта, М.Павленко.

Результати анкетування 411 учителів початкових класів загальноосвітніх шкіл Черкаської області, проведеного у процесі констатуючого експерименту, засвідчують: учителі потребують теоретичної та практичної допомоги щодо питання стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова, зокрема, з точки зору нових дидактичних підходів до використання поетичного слова у цій якості, що підкреслює актуальність та доцільність дослідження. Названі вище аспекти загострюють суперечності між вимогами, які ставляться в умовах реформування сучасної початкової ланки освіти до організації та проведення уроку, та реальним станом навчання учнів початкових класів. Необхідність подолання названої суперечності обумовила вибір теми дослідження – *„Стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова”*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини і пов'язане з виконанням держбюджетної теми „Підготовка вчителя до впровадження нових технологій у сільській школі” (державний реєстраційний № 0100 U 000319), що реалізується на базі лабораторії „Проблеми сільської початкової школи” в УДПУ імені Павла Тичини на замовлення МОН України, та із планом роботи наукової лабораторії „В.О.Сухомлинський і школа ХХІ ст.”, діяльність якої координується АПН України. Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою університету (протокол № 5 від 24 грудня 1999 р.) і узгоджена в бюро Ради з координації наукових досліджень в Україні в галузі педагогіки і психології АПН України (протокол № 2 від 20.03.2000 р.).

Об'єкт дослідження – процес стимулювання творчої активності молодших школярів.

Предмет дослідження – дидактичні вимоги, принципи, форми, методи, прийоми стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність розробленої дидактико-методичної системи стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова.

В основі дослідження лежить **гіпотеза** про те, що творча активність молодших школярів у навчально-виховному процесі значно зростає за умови дидактично обґрунтованого використання поетичного слова як засобу її стимулювання.

У відповідності до об'єкту, предмету, мети та гіпотези дослідження необхідно було вирішити такі **завдання**:

1. Проаналізувати сучасні підходи у філософській та психолого-педагогічній літературі для вивчення стану обраної проблеми у теорії та практиці.

2. Узагальнити досвід роботи творчих учителів та обґрунтувати нові підходи до розв'язання проблеми стимулювання творчої активності молодших школярів у процесі навчання.

3. Обґрунтувати та апробувати дидактичні умови організації процесу стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова.

4. Розробити методичні рекомендації та експериментально перевірити дидактико-методичний апарат (систему творчих завдань; опори, схеми, дидактичні вправи тощо), що забезпечує ефективність стимулювання творчої активності молодших школярів.

Методологічною основою дослідження стали фундаментальні положення теорії пізнання, теорії психологічної та педагогічної наук, зокрема, які стосуються активної ролі особистості у процесі навчальної діяльності (Д.Ельконін, Г.Костюк, Г.Щукіна); психологічна теорія стимуляції (Л.Виготський, О.Леонт'єв, Ю.Машбиць, О.Митник, О.Онисюк, Г.Щукіна); педагогічні концепції розвитку загальної середньої освіти, де стрижнем виділена розвиваюча, активна, культуротворча домінанта; філософсько-педагогічні концепції дитиноцентризму.

Вихідні положення дослідження ґрунтуються на Законі України „Про освіту”, „Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті”.

Теоретичною основою дослідження стали праці педагогів та психологів із проблеми мотивації навчання молодших школярів (Р.Бабалова, Є.Ільїн, О.Леонт'єв, С.Огірок, Г.Щукіна), дослідження теоретичних засад сучасних освітніх технологій навчання та виховання (О.Любарська, А.Нісімчук, О.Падалка, О.Пехота, І.Смолук, О.Шпак), організації педагогічного процесу у школі (П.Гусак, Л.Занков, В.Паламарчук, О.Савченко), дитячої творчості (І.Волков, Я.Корчак, Я.Коменський, Ю.Львова, О.Захаренко, В.Сухомлинський), поетичного слова для дітей (Г.Олійник, Н.Підмогильна, Н.Сивачук, Г.Сивокінь).

Методи дослідження. Для досягнення визначеної у дисертації мети та вирішення поставлених завдань були використані наступні методи дослідження:

- теоретичні – порівняння, систематизація, класифікація та узагальнення для обґрунтування сутності творчої активності молодших школярів та виявлення дидактичних умов, які сприяють стимулюванню цієї риси засобами поетичного слова; педагогічного прогнозування і моделювання для побудови ефективної запропонованої методики згідно предмета дослідження;
- емпіричні методи (пряме і непряме спостереження на уроках за учнями у процесі виконання експериментальних творчих завдань, самоспостереження; анкетування, зокрема – з елементами експертної оцінки; опитування, бесіди, інтерв'ю, тестування учителів-класоводів та учнів 1-4 класів; метод діагностичних контрольних робіт, метод вивчення шкільної документації), які допомогли об'єктивно діагностувати рівень творчої активності молодших школярів, обґрунтувати та впровадити у шкільну практику розроблену експериментальну методику;
- математичної статистики для обробки експериментальних даних за допомогою комп'ютера з метою визначення ефективності запропонованої дидактичної системи.

Експериментальною базою дослідження стали загальноосвітні школи Черкаської області. У експерименті взяли участь 905 молодших школярів. У процесі читання здобувачем лекцій у Черкаському обласному інституті післядипломної освіти педагогічних працівників до певних етапів експерименту було також залучено 840 учителів початкових класів, 25 представників шкільних адміністрацій, 8 методистів відділів освіти Черкаської області.

Дисертаційне дослідження проводилося **поетапно** протягом 1999-2004 років.

На першому етапі – пошуково-теоретичному (1999 – 2001 рр.) – було проаналізовано та узагальнено філософську, психолого-педагогічну, методичну літературу вітчизняних та зарубіжних науковців щодо проблеми стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова. Визначено методологічні основи, сформульовано мету, гіпотезу та завдання дослідження. Узагальнено критеріальні характеристики та рівні сформованості творчої активності учнів, розроблено діагностичну методику. Досліджено стан дидактико-методичного забезпечення окресленої проблеми у сучасній початковій школі, підготовлено матеріал для проведення констатуючого експерименту на базі загальноосвітніх шкіл Уманського району та Черкаської обл. в цілому. Проаналізовано отримані результати, що дало змогу узагальнити виявлені теоретичним шляхом дидактичні умови процесу стимулювання творчої активності молодших школярів.

На другому етапі – дослідно-експериментальному (2001 – 2004 рр.) – було проведено формуючий експеримент, мета якого полягала у перевірці ефективності виявлених дидактичних умов стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова. Відібрано експериментальні та контрольні класи серед учнів 1-4 класів з урахуванням наповнюваності, рівня знань, умінь та навичок школярів, що дозволило прослідкувати динаміку зросту рівня творчої активності під впливом експериментальної методики та поза нею відповідно до встановлених критеріїв.

На третьому етапі – узагальнюючому (2004 р.) здійснено оцінку ефективності дослідно-експериментальної програми навчання, обробку й узагальнення результатів дослідження, розроблено рекомендації для вчителів щодо впровадження запропонованої дидактичної системи у шкільну практику, здійснено наукове оформлення результатів дослідження.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає у тому, що вперше теоретично обґрунтовано дидактичні особливості організації навчально-виховного процесу в умовах стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова; доведено позитивний вплив поетичного слова та виявлено його функції як засобу стимулювання творчої активності; конкретизовано систему існуючих критеріїв творчої активності молодших школярів; удосконалено теоретичне визначення поняття „творча активність”; проаналізовано суть дидактичних явищ „марної присутності” та „надмірної присутності” поетичного слова на уроках у початкових класах; визначено дидактичні вимоги до поетичного слова та до особливостей його використання як засобу стимулювання; проаналізовано діючі підручники з точки зору кількісної та якісної присутності у їх змісті поетичних творів.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що: створено та апробовано дидактико-методичний апарат процесу стимулювання розвитку мовленнєвих, літературних та артистичних здібностей молодших школярів засобами поетичного слова (дидактико-методичні рекомендації; система творчих вправ; опорні картки для розвитку зв'язного мовлення; опори з читання та розвитку мовлення; поетичний матеріал для інсценування); впроваджено технологію використання поетичного слова як стимулюючої установки на початку уроку, опрацювання поетичного твору із однотемним прозовим; показано нові дидактичні підходи щодо проведення нестандартних уроків читання, української мови, зокрема, уроків розвитку зв'язного мовлення, з використанням у їхньому контексті стимулюючої функції поетичного слова; розроблено та апробовано серію „Додаткових завдань” з читання та української мови, сукупність прийомів роботи над віршем, структуру поетичного образу для учнів початкових класів.

Впровадження результатів дослідження здійснювалося у навчальний процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

(довідка про впровадження № 93/01 від 07.02.2005), початкових класів загальноосвітніх шкіл Уманського району Черкаської області (довідка про впровадження № 198 від 07.02.2005), зокрема початкових класів ЗОШ I-III ст. с. Дмитрушки (довідка про впровадження від 02.02.2005), с. Кочубіївка (довідка про впровадження № 5 від 03.02.2005), с. Пугачівка (довідка про впровадження № 22 від 02.02.2005), с. Доброводи (довідка про впровадження № 305 від 02.02.2005). Розроблені методичні рекомендації та дидактичні матеріали склали основу курсу лекцій, що читаються у Черкаському обласному інституті післядипломної освіти педагогічних працівників, систематизовані у кабінеті інновацій і передового педагогічного досвіду цього інституту та впроваджуються учителями початкових класів загальноосвітніх навчальних закладів Черкаської обл. (довідка про впровадження № 13/66 від 28.02.2005).

Достовірність результатів дослідження забезпечується обґрунтованими методичними підходами до процесу стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова відповідно до предмета, мети і завдань дослідження, експериментально-дослідною перевіркою висунутих припущень, єдністю кількісного та якісного аналізу експериментальних даних.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом їхнього оприлюднення на засіданнях науково-дослідних лабораторій „В.О.Сухомлинський і школа ХХІ ст.” та „Проблеми сільської початкової школи” (1999-2004 р.р.); висвітлення на Всеукраїнських конференціях: „Сільська школа: стан, проблеми та перспективи розвитку” (м. Київ, 14-15 квітня 1999 р.), „Сільська початкова школа: проблеми, пошуки, перспективи” (м. Київ, травень 2000 р.), „В.О.Сухомлинський і сучасні проблеми особистісно зорієнтованого виховання” (м. Умань, 26 травня 2000 р.); на звітних науково-практичних конференціях викладачів та аспірантів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини; на вчительських районних, обласних семінарах, методичних об'єднаннях (1999-2004 рр.). Результати дослідження апробувалися автором під час читання лекцій учителям на курсах при Черкаському обласному інституті післядипломної освіти педагогічних працівників. Матеріали, подані автором для участі у обласних (2000 р., 2002 р.) та всеукраїнських (2002р.) етапах конкурсу „Вчитель року” у номінації „Вчитель початкових класів”, також відображали результати дослідження.

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображено у 14 публікаціях автора. З них 6 статей у – наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України. Усі публікації одноосібні. Загальний обсяг публікацій – 2,12 друкованих аркушів.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел із 321 найменування та додатків. Загальний обсяг роботи – 242 сторінок, де основний текст займає 170 сторінок. Робота містить 15 таблиць на 19

сторінках, 3 схеми на 3 сторінках, 4 рисунки на 4 сторінках та 24 додатки на 46 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір та актуальність теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, гіпотезу, методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення роботи, подано відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі – **„Теоретичні засади стимулювання творчої активності молодших школярів у процесі навчання”** – проаналізовано стан досліджуваної проблеми у вітчизняній і зарубіжній психолого-педагогічній літературі; уточнено сутність поняття „творча активність” та її відмінність від поняття „творча діяльність”; сутність понять „стимулювання”, „засоби навчання”; обґрунтовані дидактичні вимоги до поетичного слова як засобу навчання.

Теоретичний аналіз наукової літератури філософського, психологічного та педагогічного спрямування дозволив нам прийти до висновку про те, що у працях останніх років (В.Клименко, А.Матюшкін, О.Полєвікова, М.Рибаків, О.Савченко) немає одностайної думки щодо трактування понять „творчість”, „активність”, „творча діяльність”, „творча активність”. Теоретичні положення більшості сучасних педагогічних технологій засвідчують, що концептуальними засадами кожної з них є формування творчої особистості на основі вияву творчих здібностей у ранньому віці. Досліджуючи творчість через призму педагогічної теорії навчання та виховання, ми обґрунтували відповідь на окремі питання окресленої проблеми: чи можна взагалі дитячу творчість ставити на один щабель із творчістю дорослих; що є спонуками дитячої творчості і чи співпадають вони з мотиваційною сферою творчості дорослих.

На основі аналізу психолого-педагогічних тлумачень понять „творчість” та „активність”, у дисертаційному дослідженні уточнене їхнє визначення. Нами зазначено, що творчість своєю сутністю переплітається із психічними процесами, де активність як психічна здатність відіграє пріоритетну роль. Тому у сучасній дидактиці принцип активізації процесу навчання формулюється як один із основних. У розділі проаналізовано дидактичні особливості його реалізації (уміння вчителя враховувати психологічний стан учня; доступність матеріалу, варіативність та диференційованість завдань тощо), навчальні ознаки активності учня (прагнення відповідати, ставити запитання; пошук джерел для самоосвіти; ініціативність, самостійність; міцні і глибокі знання, уміння та навички; працелюбність; позитивне ставлення до навчання та інші), причини виникнення пасивності учня (відволікання уваги, неспівпадання учительських вимог із учнівськими інтересами; легкість завдань тощо). Встановлено, що найважливішим психологічним фактором, який впливає на розвиток активності

особистості є формування системи стимулів, які спонукають школяра до конкретних форм діяльності. Було доведено, що активність учня першочергово залежить від дотримання дидактичної умови – використання адекватних засобів стимулювання.

Ми проаналізували різні види активності (естетичну, емоційну, соціальну, мовленнєву, інтелектуальну, пізнавальну, творчу, духовну, вольову, екологічну тощо), серед яких творчу активність визначили найвищим рівнем активності особистості. Це підтверджується психолого-педагогічними дослідженнями (А.Горальський, Г.Костюшко, О.Любарська, О.Музика, В.Роменець, В.Тименко, Т.Ткач). Вказано на суттєву відмінність між поняттями „творча діяльність” та „творча активність”.

Квінтесенцією сучасної педагогіки є орієнтація на учня як на суб'єкта навчально-виховного процесу, тому одна із головних функцій учителя – стимулююча. Комплексний і системний огляд наукових джерел дозволив уточнити термін „стимул” і розглядати його як засіб, інструмент процесу стимулювання. Проте у науковій літературі недостатньо висвітлена проблема дидактичних засад процесу стимулювання творчої активності молодших школярів. Ми розглядали цей процес як використання учителем адекватних дидактичних засобів для активізації творчого потенціалу учнів. Опрацьовані наукові джерела спонукали проаналізувати та систематизувати засоби навчання за характером походження: мистецькі (література, музика, живопис, театральна та хореографічна діяльність), природні, та характером спрямування: діяльнісні (творчі завдання, гра, самостійна діяльність та інші), психологічні (доброзичлива атмосфера на уроці, образний виклад матеріалу). Доведено, що поетичне слово належить до засобів навчання мистецького походження, психологічного та діяльнісного спрямувань.

На основі вивчення теоретичних фундацій поетичного слова з'ясовані його характерні особливості, визначені ті ознаки, які відрізняють поезію від прози: природний і органічний порядок слів, концентрація найголовнішого, історичність, легкість сприймання, багатопланова образна символіка, естетична та емоційна насиченість, різноаспектність почуттів тощо. Ми вважали поетичним словом різні жанрові види віршованих творів, оскільки у науковій літературі відсутня їхня загальноприйнята класифікація, а у сучасних підручниках і зразках художньої літератури для дітей молодшого шкільного віку всі вони представлені досить широко. У процесі теоретичного аналізу нами було виділено літературні вимоги до дитячої поезії: чіткість, доступність, почуття міри, ігрові властивості, високий рівень віршування, відповідність сучасності, мелодійність, розрахунок на голосне і колективне читання, оптимізм, швидка зміна подій, легкість звучання, написання з урахуванням психолого-педагогічних аспектів, розвивальність, виховання у дітей почуття гумору, навчання дітей бачити красу. Детальний аналіз сучасних досліджень із

теорії навчання дозволив установити, що зміст поетичного слова як безпосереднього засобу стимулювання творчої активності молодших школярів повинен орієнтуватися на наступні дидактичні вимоги:

- відповідати програмі, Державному стандарту початкової ланки середньої освіти;
- містити у собі сучасний рівень наукової інформації;
- відповідати віковим та індивідуальним особливостям учнів;
- викликати пізнавальний інтерес;
- бути багатим на сенсорну інформацію;
- забезпечувати емоційний та естетичний виклад навчального матеріалу.

Нами були виокремлені основні ознаки поетичного слова як засобу стимулювання (схема 1):

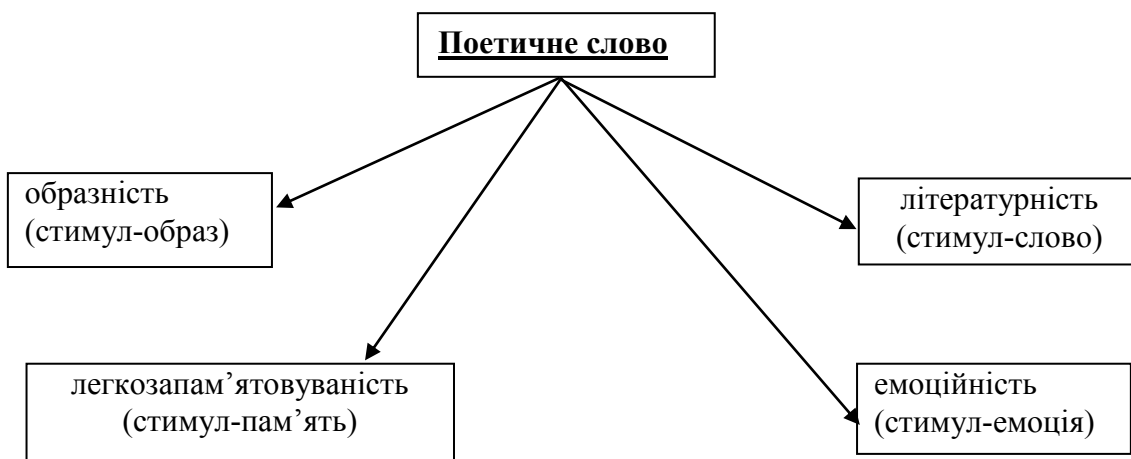

Схема 1 .Ознаки поетичного слова як засобу стимулювання

У першому розділі узагальнено запропоновані дослідниками критерії творчо активної особистості молодшого школяра: пізнавальний, творчий інтерес; емоційність; високий рівень розвитку уяви, творчих здібностей, пам'яті, уваги, мислення; ініціативність, самостійність та наполегливість. Крім загальнопізнавальних ознак, ми вказали, що кожному критерію також мають відповідати сформовані програмові знання, уміння та навички. Зроблено висновок про те, що визначити творчу активність учнів згідно із цими критеріями можна лише у процесі виконання творчих завдань, тобто у навчальній діяльності.

У другому розділі – **„Дидактичні аспекти процесу стимулювання творчої активності молодших школярів”** – подається загальний аналіз дидактичних особливостей упровадження експериментальної методики стимулювання, провідна ідея якої полягає у наступному: стимулювання творчої

активності учнів є спеціальною метою вчителя, а її досягнення повинне мати системний та систематичний характер і охоплювати урок як цілісність. Один із засобів стимулювання цього процесу – поетичне слово. Методика експерименту базувалася на реалізації підходу, який передбачав стимулювання у кожного учня рис, які відповідали визначеним критеріям творчої активності молодшого школяра.

Узагальнені результати тестування проведеного у ході констатуючого етапу експерименту показали: високий рівень творчої активності спостерігається лише у 10,7% учнів молодших класів. З'ясування причин проблем, які виникають в учителів при використанні поетичного слова на уроках дозволили виявити суперечність, що полягає в учительських помилках добирання змісту поетичного слова, неправильному визначенні місця поетичного слова у структурі уроку, неемоційній презентації віршів, непов'язанні поетичного слова з навчальною метою (названий нами раніше ефект „марної присутності” та „надмірної присутності” поетичного слова). Вище зазначене засвідчує: учителі потребують теоретичної та практичної допомоги щодо питання стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова, зокрема, з позиції нових підходів до використання поетичного слова у цій якості.

Враховуючи той факт, що поетичне слово – особливий жанр літератури, то і робота з ним як із засобом навчання передбачала кілька суміжних аспектів діяльності: виразне читання, аналіз поетичного твору, літературна пропедевтика, вивчення твору напам'ять. Результати дослідження вказали на пряму залежність рівня стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова від:

- рівня виразності читання твору та оволодіння учнями початковою літературною освітою;
- повноцінного аналізу образної оболонки поезії – художніх засобів, понятійного апарату, жанрових особливостей, образних характеристик та сприймання усіх аспектів запропонованого твору (уміння аналізувати), бо і власне поетичне слово, і робота над його фактичним та образним змістом можуть бути засобом стимулювання;
- врахування індивідуального сприйняття поетичного твору.

Виходячи з мети та завдань нашого експерименту, особлива увага приділялася систематичному впровадженню механізмів стимулювання творчої активності завдяки використанню поетичного слова у навчально-виховному процесі молодших школярів. На різних етапах уроку учням пропонувався відібраний, попередньо проаналізований відповідно до конкретної мети експерименту поетичний матеріал для прослуховування, читання, ознайомлення, аналізу за різними навчальними рівнями та виконання творчих завдань на основі його змісту. Нами були визначені дидактичні особливості

впровадження експериментальної методики стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова:

- систематичність та цілеспрямованість;
- послідовність та наступність;
- інтегрованість та міжпредметність використання;
- врахування дидактичних аспектів поетичного матеріалу;
- викладання матеріалу на сучасному науковому рівні з одночасним забезпеченням його емоційності та естетичності;
- створення умов для постійного пізнавального інтересу та самореалізації; для пізнання у взаємодії із різними видами гри;
- навчання та виховання власним прикладом;
- обговорення творчих робіт; спрямованість на результативність навчання;
- використання засобу стимулювання на різних етапах уроку;
- впровадження різних форм роботи на уроці; педагогічно виважене поєднання поетичного слова із відповідними засобами мистецького характеру (живопис, музика, танцювальні вправи тощо).

Останні дослідження проблеми творчої активності молодших школярів спонукали розробити основу впровадження експериментальної методики безпосереднього стимулювання творчої активності молодших школярів за наступним алгоритмом: поетичне слово (вірш-стимул, віршовані вправи) творче завдання (вияв творчої активності). Для цього спеціально розробили серію „Додаткових завдань” з мови та читання, опори, схеми, дидактичний матеріал та рекомендації.

У контексті нашого дослідження було розроблено та апробовано технологію стимулювання артистичних здібностей молодших школярів засобами поетичного слова. Опосередковане стимулювання у процесі впровадження цієї технології полягало у тому, що читання поетичних творів спонукало складові творчої активності учнів (пам'ять, мислення, творчу уяву тощо), що згодом значно підвищило її загальний рівень.

Аналіз нормативних документів показав, що у змісті діючих підручників з української мови у середньому міститься 18,6%, а з читання – 67,7% поетичних творів, якісних за своєю літературною значущістю та представлених різноманітним авторством. Проте далеко не після кожного із поетичних творів подаються творчі завдання, що суттєво знижує їхній стимулюючий вплив.

У третьому розділі – **„Загальна логіка дослідження та система експериментальної роботи”** – описується процес реалізації системи експериментального дослідження, аналізуються його результати.

Формуючий експеримент проходив за трьома напрямками: дослідження процесу стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова на уроках української мови, уроках читання та у

навчально-виховному процесі в цілому. Експеримент на уроках української мови проходив за наступними напрямками:

- засвоєння учнями значення, вимови та написання словникових слів;
- робота над розвитком уміння формулювати граматичні визначення та орфографічні правила;
- експериментальна організація уроків розвитку зв'язного мовлення та навчання грамоти;
- робота з підручником.

Результатами даних етапів навчання стали сформовані учнівські уміння та навички з орієнтацією на їхню творчу самореалізацію: написання творчих переказів, складання творів (у тому числі віршів, загадок, скоромовок, казок). Експертна оцінка 12 учителів початкових класів, залучених до порівняння учнівських творів експериментальних та контрольних класів, дозволила визначити значно вищий рівень якості виконаних завдань у експериментальних класах.

Здійснене нами дослідження довело, що поетичний твір на уроках читання може стати спонудою учнівської творчої активності лише за умови цілісного дидактичного підходу, а навчальна результативність цілком залежить від дидактично обґрунтованої системи творчих завдань, які учитель пропонує виконати учням у процесі роботи над віршем. Реалізація даного підходу стала можливою завдяки впровадженню розробленої нами системи завдань та дидактичних рекомендацій щодо їх опрацювання, визначення нових дидактичних підходів до опрацювання поетичних творів у поєднанні із вивченням однотемних прозових творів.

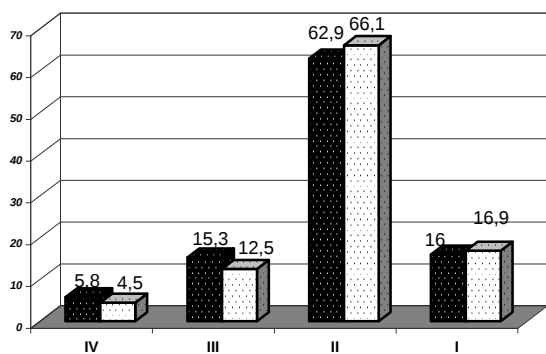
На думку 464 учителів, залучених до експерименту, кількість віршів, використовуваних на уроці, також має бути чітко регламентованою, щоб уникнути „явища надмірної присутності поетичного слова”: на уроках навчання грамоти (письма) – 2; навчання грамоти (читання) – 3; української мови – 3; розвитку мовлення – 3; українського читання – 3; природознавства – 2; художньої праці – 3. Щоб уникнути головної перешкоди використання поетичного слова на уроках у початковій школі – „ефекту його марної присутності” – вчитель у доборі віршів має починати з: аналізу лексичного навантаження окремо взятого твору; оцінки структурної побудови поетичного твору (мелодичність та простота рим; 4-8-рядкова побудова); співвідношення фактичного змісту поетичного твору із темою та метою конкретного завдання уроку в цілому; аналізу образного змісту поетичного твору (планування роботи над аналізом засобів художньої виразності частково або у повному обсязі); узагальненої характеристики вірша-стимулу (стимулу-емоції, стимулу-пам'яті, стимулу-образу, стимулу-слова) за умови планування повного аналізу вірша з перспективою адаптації певного виду стимулу до кожного учня шляхом виконання додаткових індивідуальних творчих завдань; пошуків підходу до

урізноманітнення процесу стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова.

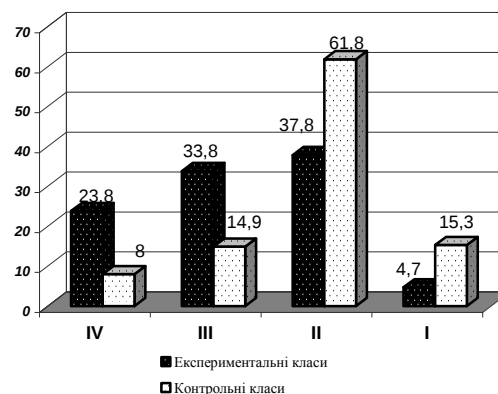
Згідно з результатами учнівської читацької експертизи, стовідсотково учням запам'яталися ті твори, які були детально проаналізовані і виразно прочитані з елементами декламації, інсценування, опрацьовані у контексті вивчення наступного однотемного прозового твору з подальшим виконанням творчих завдань. Отож, поетичні твори перетворюються на вірші-стимули, якщо процес роботи з ними стає творчим. Думка про те, що учням подобаються лише короткі вірші – хибна. Як показала вище згадувана експертиза, вірш для учнів стає стимулом незалежно від його ритмоскладу, загального обсягу і навіть не від змісту, а від дидактичних аспектів роботи з ним.

Завданням заключного етапу формуючого експерименту стало проведення наприкінці 2003-2004 н.р. у контрольних та експериментальних класах діагностичних зрізів, мета яких – виявити, наскільки виріс у контрольних та експериментальних класах (порівняно із констатуючим етапом дослідження) рівень творчої активності молодших школярів. Результативність упровадження експериментальної методики визначалася за кількістю, якістю та різноманітністю виконаних учнями творчих завдань, подібних до тих, які виконувалися у ході констатуючого експерименту. За усіма параметрами рівень творчої активності молодших школярів експериментальних класів значно перевищував рівень творчої активності учнів контрольних класів. Наприкінці формуючого експерименту в експериментальних та контрольних класах проведено тестування, ідентичне організованому в умовах констатуючого експерименту. Узагальнені результати тестування показали, що високий рівень творчої активності спостерігається лише у 16,1% (38 серед 236) учнів контрольних класів, що на 62% (!) нижче, ніж в учнів експериментальних класів (78,1 %, тобто 178 школярів серед 228).

Виходячи з положення про те, що творча активність передусім виявляється у творчій діяльності, у період формуючого експерименту учням експериментальних та контрольних класів було запропоновано завдання продовжити казку за даним початком, скласти казку за поданою серединою та за поданою темою. Співставляючи проаналізовані результати із критеріями творчої активності, відповідно сформованими знаннями, уміннями, навичками, рівнями розвитку творчої активності учнів та із даними констатуючого експерименту, кількісні результати зростання рівня творчої активності молодших школярів представили у рис. 1 (IV – високий рівень; III – достатній рівень; II – середній рівень; I – початковий рівень):

2001-2002 н. р. – констатуючий
експеримент

2003-2004 н. р. – формуючий
експеримент

Рис. 1. Розподіл учнів (у %) за рівнями творчої активності

Результати виконання учнями контрольних завдань свідчать про те, що застосування дидактичної системи стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова ефективно та повністю виправдало себе на практиці.

Теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності розробленої дидактико-методичної системи стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова дозволили нам зробити наступні **ВИСНОВКИ:**

1. Системний аналіз науково-педагогічних джерел дозволив виявити, що питання стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова у дидактичному процесі сучасної загальноосвітньої школи недостатньо обґрунтоване.

Творчу активність молодших школярів розглядаємо як найвищий рівень активності, який виражається у здатності учня активізувати свої сили з їх ініціаторським застосуванням за умови стимулювання пізнавального інтересу, успіху розвитку творчих здібностей на основі високого рівня розвитку відповідних психічних процесів.

2. Узагальнення досвіду роботи творчих учителів допомогло обґрунтувати нові підходи до розв'язання проблеми стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова. У процесі дослідження було визначено, що найважливішими дидактичними умовами цього процесу є особливості відповідно створеного розвивального середовища, змісту безпосереднього засобу, форм, методів та прийомів навчання. Ми розглядали дидактичні засади процесу стимулювання творчої активності молодших школярів шляхом системного та систематичного характеру використання

засобів поетичного слова як необхідної умови навчання, що підтверджується теоретичним аналізом його стимулюючих чинників.

Аналіз діючих підручників показав, що вони містять достатню кількість поетичних творів, якісних за своєю літературною значущістю та представлених різноманітним авторством. Однак, далеко не після кожного твору подається творче завдання, що значно знижує стимулюючий вплив поетичного слова.

3. Виявлено, що достатньо високий рівень творчої активності молодших школярів досягається у результаті впровадження експериментальної методики, яка спрямована на розвиток творчих здібностей молодшого школяра, зокрема, мовленнєвих, літературних та артистичних. Формуючий експеримент довів ефективність розробленої методики стимулювання творчої активності, яка ґрунтується на зростанні рівня творчого інтересу до виконання поставлених завдань з подальшою самореалізацією кожного учня. Найбільшого розвитку набули літературні здібності молодших школярів, що виявлялися у якості, кількості та різноманітності обраних учнями творчих завдань (90,4%; 96,5% та 100% у експериментальних класах проти 58,4%; 33,3% та 31,6% у контрольних класах) та якості виконання завдань (96% проти 68% відповідно).

4. Основними показниками і ціннісними орієнтирами у визначенні рівнів творчої активності учнів як кінцевих результатів роботи вчителя мають стати: наявність творчого інтересу, емоційності, ініціативності, наполегливості, самостійності, високого рівня розвитку уяви, мовлення, творчих здібностей, пам'яті, уваги та мислення молодших школярів. Узагальнені результати тестування, проведені наприкінці формуючого експерименту, ідентичні організованим в умовах констатуючого експерименту, показали, що високий рівень творчої активності спостерігається у 16,1% учнів контрольних класів та 78,1% учнів експериментальних класів. Результати виконання учнями контрольних завдань дозволили зробити висновок: застосування дидактичної системи стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова – ефективно та повністю виправдало себе на практиці, що підтверджує нашу гіпотезу (87,5% у експериментальних проти 50% у контрольних класах).

5. Експериментальним шляхом встановлено ефективність розробленої нами дидактико-методичної системи (методичні рекомендації, „Додаткові завдання”, „Опорні картки для розвитку мовлення”, методика роботи над складанням казок, технологія інсценування). Результати дисертаційної роботи дають підстави рекомендувати запропоновану технологію стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова для широкого впровадження у школах України.

6. Концептуальна значущість обґрунтованої нами системи дидактичних умов стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова була підтверджена у процесі експериментальної перевірки.

Проведене дослідження дало змогу встановити, що реалізація процесу стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова суттєво сприяє підвищенню якості знань, рівню їх творчого використання у реальних умовах навчального процесу (складання казок, віршів, загадок, інсценування і т. п.).

7. Експертна оцінка створеного дидактико-методичного пакету та психолого-педагогічних рекомендацій для стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова показує, що його впровадження у навчально-виховний процес сприяє розвитку в учнів навичок творчої роботи. У той же час проведенне дослідження не претендує на повне висвітлення означеної проблеми. Подальшого вивчення вимагають такі його компоненти, як встановлення залежності рівня творчої активності молодших школярів від типу уваги, мислення, пам'яті; особливостей розуміння фактичного та образного змісту поетичних творів; особливостей сприймання поетичних творів у відповідності від їх обсягу, тематики; жанрової класифікації, розміру.

Основні положення дисертаційного дослідження відображено у таких публікаціях:

1. Осадченко І.І. Творча активність молодших школярів у процесі вивчення рідної мови// Збірник наукових праць/ Голов. ред. В.Г.Кузь. – К.: Наук. світ, 2000. – С. 184-189.
2. Осадченко І. І. Поетичне слово – стимул до творчої активності// Рідна школа. – 2000. – № 2. – С. 78-79.
3. Осадченко І.І. Методика роботи над складанням загадок і скоромовок// Початкова школа. – 2000. – № 6. – С. 6-7.
4. Осадченко І.І. Проблема стимулювання творчої активності школярів// Рідна школа. – 2001. – № 11. – С. 54-55.
5. Осадченко І.І. Розвиток говоріння молодших школярів – основа комунікативної лінії освітньої галузі „мова і література”// Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: Зб. наук. праць Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини/ Редкол.: Н.С.Побірченко (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. світ, 2002. – Випуск 1. – С. 111-114.
6. Осадченко І.І. Розвиток мовленнєвих умінь учнів сільської малокомплектної школи/ Сільська школа: стан, проблеми та перспективи розвитку: Матеріали Всеукр. наук.-прак. конф. (Київ, 14-15 квітня 1999 р.).– К.: ВБФ „Школа майбутнього”, 2000. – С. 104-105.
7. Осадченко І.І. Віршований матеріал природознавчого спрямування на уроках мови, читання, художньої праці// Початкова школа. – 2003. – № 5. – С. 7-9.

8. Осадченко І.І. Аспекти ігрової та творчої активності молодших школярів// Вісник наук. лабораторії „В.О.Сухомлинський і школа ХХІ ст.”/ За ред. В.Г.Кузя. – Умань: 2001. – Випуск III. – С.43-46.
9. Осадченко І.І. Для чого інсценувати казку?// Початкова освіта. – 2002. – № 1 (145). – С. 4.
10. Осадченко І.І. Використання поетичних засобів мови при вивченні теми „Значення слова на уроках рідної мови”// Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: Збірник наук. праць Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини/ Ред. кол.: Н.С.Побірченко (гол. ред.) та ін. – К.: Наук. світ, 2003. – Випуск 4. – С. 129-134.
11. Осадченко І.І. Поетичне слово як стимул творчої активності молодших школярів/ Вісник наукової лабораторії „В.О.Сухомлинський і школа ХХІ ст.”/ Гол. ред. В.Г.Кузь. – К.: Міленіум, 2004. – Випуск VI. – С. 63-72.
12. Осадченко І.І. Методика роботи над складанням казок// Обдарована дитина. – 2004. – № 4. – С. 39-47.
13. Осадченко І.І. Психолого-педагогічні особливості вияву творчих здібностей молодших школярів// Сільська початкова школа: проблеми пошуки, перспективи: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф./ Голов. ред. В.Г.Кузь. – К.: Наук. світ, 2000. – С.58-60.
14. Осадченко І.І. В.О.Сухомлинський про стимулювання творчої активності молодших школярів// В.О.Сухомлинський і сучасні проблеми особистісно зорієнтованого виховання: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 26 травня 2000 р./ Уманський держ. педагог. ун-т імені Павла Тичини; Відп. ред. В.Г.Кузь. – К.: Наук. світ, 2000. – С. 57-59.

АНОТАЦІЇ

Осадченко І.І. Стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.09 – „Теорія навчання”. – Волинський державний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2005.

У дисертації висвітлено питання визначення дидактичних умов процесу стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова.

Проаналізовано сутність і стан означеної проблеми у педагогічній теорії та практиці. З'ясовано стан стимулювання творчої активності молодших школярів у масовій практиці навчання.

Виявлені дидактичні умови процесу стимулювання творчої активності молодших школярів, які спрямовані на підвищення рівня творчої самореалізації учнів, передусім, що стосується розвитку мовленнєвих, артистичних та

літературних здібностей, за рахунок систематичного виконання адекватних творчих завдань після аналізу фактичного та образного змісту поетичного слова; методики використання поетичного слова як безпосереднього та опосередкованого засобу стимулювання творчої активності молодших школярів.

Ключові слова: стимулювання; творча активність; засоби стимулювання; дидактичні вимоги до процесу стимулювання; дидактичні вимоги до поетичного слова.

Осадченко И.И. Стимулирование творческой активности младших школьников средствами поэтического слова. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.09 – „Теория обучения”. – Волынский государственный университет имени Леси Украинки. – Луцк, 2005.

В диссертации раскрыты проблемы исследования дидактических условий процесса стимулирования творческой активности младших школьников средствами поэтического слова. Эта проблема является ключевой на начальном этапе процесса обучения: потому что при условии адекватного стимулирования творческого начала, которое присутствует у каждого ребенка, ученик может соответственно творчески самовыразиться, выявить свои способности с перспективой их развития. Вот почему процесс стимулирования творческой активности предполагает обязательное изучение творческого потенциала младших школьников.

Практически процесс стимулирования начинается с того, что по определенным критериям оценивается достигнутый уровень творческой активности младших школьников. Как правило, он ниже объективно возможного. Затем применяется система дидактических методов, приемов, которые призваны стимулировать творческую активность ученика. Прежде всего учитель должен помнить главное правило этого процесса: педагог обязан исходить не от мысли о том, что ему уже нужен творческий ученик с определенными способностями, а из того, что у ребенка есть творческое начало, и вся методика обучения должна основываться на том, чтобы стимулировать творческую активность ученика.

Одним из средств стимулирования творческой активности избрано поэтическое слово. Определены стимулирующие дидактические свойства поэтического слова: образность (стимул-образ), легкость запоминания (стимул-память), эмоциональность (стимул-эмоция), литературность (стимул-слово).

Установлено, что обобщенная схема процесса стимулирования имеет в данных условиях следующий алгоритм, состоящий из несколько этапов: систематическая дидактически целесообразная работа с поэтическим словом; анализ фактического и образного содержания поэтического слова, а дальше –

выполнение специальных творческих заданий, со временем – выполнение творческих заданий без предыдущего стимулирования средствами поэтического слова (творческая активность становится стилем жизни ученика).

Определено, что стимулирование творческой активности младших школьников средствами поэтического слова требует специальной подготовки учителя как со стороны планирования учебного процесса в целом, так и со стороны использования тщательно проанализированного поэтического материала в частности. В целом же условия стимулирования творческой активности младших школьников средствами поэтического слова являются реально доступными для каждого учителя. Овладение дидактическими условиями процесса стимулирования творческой активности средствами поэтического слова поднимает общий уровень педагогической культуры учителя, позволяет развить творческие способности учеников, реализовать принцип активизации учебного процесса, избежать во время проведения уроков эффектов “чрезмерного присутствия”, а также “напрасного присутствия” поэтического слова.

Ключевые слова: стимулирование; творческая активность; средства стимулирования; дидактические требования процесса стимулирования; дидактические требования к поэтическому слову.

Annotation

Osadchenko I.I. Stimulation of the creative activity of the junior pupils by means of the poetic word.

Ph. D. thesis on specialty 13.00.09. – “Theory of education”. – Volyn State University named after Lesya Ukrainka. – Luck, 2005.

The subject of the work is the definition of the didactic conditions of the stimulation process of the junior pupils creative activity by means of the poetic word.

The essence and the status of the problem touched upon in the pedagogical theory and practice is analysed. The state of the stimulation of the junior pupils creative activity in the mass practice of the education is cleared up. The didactic conditions of the stimulation process of the junior pupils creative activity are manifested. These conditions are directed at the increase of the level of the creative self-actualization of the pupils, first of all concerning the development of the communicative, artistic and literary talents owing to the systematic execution of the adequate creative tasks after the analysis of the actual and figurative content of the poetic word; as well as concerning the principles of the use of the poetic word as the direct and mediate means of the stimulation of the junior pupils creative activity.

Key words: stimulation; creative activity; means of the stimulation; didactic demands to the process of the stimulation; didactic demands to the poetic word.

Підписано до друку 27.09.2005р. Формат 60х90^{1/16}.
Ум.друк.арк. 1,0. Обл..вид.арк.1,6
Папір офісний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим.

Віддруковано Видавництво „АЛМІ”
Свід.ДК – 74 від 01.06.2000 р.
20300, м.Умань, вул..Садова,4; тел/факс (04744) 5-26-70
e-mail: almi@ck.ukrtel.net